

EVELINA STENBECK

Värdeförhandling och poetiskt återbruk av Tegnér's dikt "Det Eviga"

När Gunnar Ekelöf i slutet på 1950-talet recenserar antologin *Esaias Tegnér sedd av sina samtida* (1959) har han inte mycket gott att säga om den tidigare nationalskaldens poesi. Ekelöf konstaterar krasst att Tegnér med alla sina andliga och världsliga ämbeten var en "alltför offentlig karl", "på ett sätt som skadade både honom själv och poesin."¹ Skillnaden mellan Tegnér och "verkliga" skalder som Erik Johan Stagnelius och Carl Jonas Love Almqvist, diktare som enligt Ekelöf höll sig utanför all typ av politisk representation, var därmed avgjord till de senares fördel. Almqvist var som bekant en viktig inspirationskälla för Ekelöf; i synnerhet påverkades modernisten av *Törnrosens bok*.² Detsamma gäller för Stagnelius, den svenske romantiker som satte störst avtryck på Ekelöfs lyriska språk. Som ett vidare prov på Stagnelius inflytande vittnar även den kommenterade

-
- 1 Gunnar Ekelöf, *Gunnar Ekelöf: kritiker i BLM* (Enskede 2003), s. 553 och s. 554.
 - 2 Anders Mortensen, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf* (Eslöv 2000), s. 255–305. Mortensen diskuterar även Ekelöfs relation till Per Daniel Amadeus Atterbom, s. 138–158.

utgåva av dennes dikter som Ekelöf ombesörjde 1954.³ Ekelöfs exempel syftar till att belysa hur 1900-talets poeter kom att kanonisera en viss typ av romantisk lyrik och hur Tegnér's diktning hamnade i poetisk onåd. Vad det beror på är svårt att besvara. Kanske har Tegnér under 1900-talet i allt för hög grad förknippats med nationalism eller göticism, eller så var det hans ständiga närvaro på otaliga syrefattiga lektioner i svenska som kvävde den poetiska lågan.

Givetvis förkastade inte alla poeter Tegnér's poesi. Många diktare har både inspirerats av och kritiskt förhållit sig till den tidigare nationalskaldens diktning. Det är därför intressant att uppmärksamma de poeter som explicit använde sig av Tegnér's diktning för att pröva och kritisera det litterära arvet. I föreliggande artikel ska jag undersöka hur en av Tegnér's mest berömda dikter, "Det Eviga", har återanvänts i poesin under den andra hälften av 1900-talet och de två första decennierna av 2000-talet (dikten återfinns som Bilaga 4 i denna bok). Inledningsvis redogörs kortfattat för två litteraturvetenskapliga tolkningar av dikten. Genomgången syftar till att belysa hur diktens postulat om tre eviga värden ställs mot uttolkarens specifika historiska situation. Därefter följer en analys av Björn Håkansons samhällskritiska diktsamling *Mot centrum* från 1963, Lars Mikael Raattamaas dikt "Iida Aalle-Teljo" i konceptdiktsamlingen *Kommunismen* från 2014 samt Ulf Karl Olof Nilssons tillfällesdikt "Det Eviga", sänd den 1 februari 2017 i Sveriges radios program *Dagens dikt*. Jag kommer även kortfattat beröra Werner Aspenströms efterkrigsdikt "Tennsoldaten bestiger trähästen", ur diktsamlingen *Snölegend* från 1949. Respektive poet och poetik kommer att presenteras mer utförligt i anslutning till diktläsningarna.

Dikterna är hämtade ur tre poetiskt vitala perioder: 1940-talets civilisationskritik, 1960-talets politiskt engagerade konkretism och 2010-talets språkmaterialistiska värderativism. Trots att det föreligger flera grundläggande estetiska och historiska skillnaden mellan de olika tidsperioderna förenas poeternas tolkningar av "Det Eviga" av

3 Erik Johan Stagnelius, *Dikter* (Stockholm 1954).

en kritik riktad mot samhället och estetiken. Urvalet gör således inget anspråk på att vara heltäckande, däremot på att jämföra fyra poeters skilda sätt att behandla deras respektive samtids aktuella värdefrågor.

"DET EVIGA" – IDEALISM OCH POLITIK I FÖRENING

Tegnér's mest välkända dikt har tidigare ansetts summera idéer och tendenser ur skaldens ungdomsdiktning. Albert Nilsson menar exempelvis att "Det Eviga" är den dikt som bäst representerar Tegnér's idealistiska världsåskådning.⁴ Algot Werin betonar diktens både filosofiska och politiska ideal.⁵ Mellan den idealistiska och den politiska tolkningen av dikten går emellertid ingen skarp skiljelinje, spänningen däremellan är snarare en fråga som diskuteras i de flesta uttolkningar.

Ett exempel på denna ambivalens gäller Friedrich Schillers betydelse för Tegnér's dikt. Werin och Böök framhåller Schillers inflytande på dess utformning i allmänhet och mer specifikt dess likhet med Schillers "Die Worte des Wahns" – en dikt som Tegnér översatte till svenska.⁶ Enligt Werin kan Tegnér's arbete med dikten betraktas som en förstudie till "Det Eviga". Det finns dock avgörande skillnader mellan de båda dikterna: till skillnad från Schiller tror Tegnér på "möjligheten av det rätts seger i världen", hävdar Werin.⁷ Horace Engdahl menar däremot att dikten inte kan sägas uppvisa någon parallell till varken Schiller eller andra filosofiska föregångare.⁸ Werin härleder diktens tre idéer om sanning, skönhet och rättvisa till Pla-

4 Albert Nilsson, *Svensk romantik: Den platoniska strömningen* (Lund 1964), s. 307.

5 Algot Werin, *Tegnér 1782–1825* (Lund 1974), s. 61.

6 Fredrik Böök, *Esaias Tegnér: en levnadsteckning. D. 1* (Stockholm 1946), s. 145 och Nilsson (1964) s. 62.

7 Werin (1974) s. 62.

8 Horace Engdahl, *Den romantiska texten* (Stockholm 1986), s. 263.

tons idealistiska urkälla, ett vatten som senare runnit upp i Kants filosofi (Tegnér skrev som bekant en avhandling om plikt-kollision efter Kants etiska principer).⁹ Nilsson skriver att idéernas tretal – det sanna, det rätta och det sköna – i Tegnér's dikt i "grunden äro de ett".¹⁰

Å ena sidan kan således "Det Eviga" betraktas som en idealistisk programförklaring från Tegnér's sida. Å andra sidan betonar uttolkarna diktens politiska idéinnehåll. Engdahl framhåller att Tegnér med dikten formulerar en "sekulär stridsideologi", fri från metafysik.¹¹ "Det Eviga" bör därför förstås som en "medborgerlig röst" och en "aktion".¹² Dikten är ett medborgerligt upprop, "skriven för en gemenskap som ännu inte är till, men som principiellt kan omfatta alla."¹³ Werin förstår denna allmänna hållning som en appell mot machiavellistiska tendenser: "Mot våldsmakten, vars skapelser är kortvariga, sätter diktaren idéerna om det sanna och det rätta, som är verksamma i denna världen, med fäste hos människan, och som lever sitt evighetsliv i en annan, högre värld."¹⁴ Både Nilsson och Werin påpekar att Tegnér's strykning av namnet Napoleon i handskriften förlämnar dikten en mer allmän prägel: den starke är inte bunden till en specifik tid eller situation.¹⁵ Werin vill emellertid mena att den starke ändå har förståtts i anslutning till den aktuella politiska situationen, han exemplifierar med att en svensk läsare av "Det Eviga" år 1810 antagligen associerade till Tsar Alexanders erövrande av Finland 1810.¹⁶ Nilsson och Böök däremot betonar en mer metafysisk tolkning. Nilsson skriver: "Grundtanken i poemet *Det eviga* är, att alla mänskliga strävanden, över vilka icke faller ljus från idéernas värld,

9 Werin (1974) s. 64.

10 Nilsson (1964) s. 310.

11 Engdahl (1986) s. 260.

12 Engdahl (1986) s. 263.

13 Engdahl (1986) s. 261.

14 Werin (1974) s. 63.

15 Werin (1974) s. 63; Nilsson s. 309.

16 Werin (1974) s. 63.

äro förgängliga; blott idéen skänker livet evighetsvärde.”¹⁷ Trots att Böök skriver att ”Det Eviga” präglas av en stark anda av aktivitet bör de eviga värdena inte främst förstås i relation till det politiska våld som Napoleon representerade: ”i Det eviga företräder Tegnér den moraliska idealismen gentemot den politiska realismen och statsräsonen i alla dess former [...] Det Eviga är inte någon politisk dikt i vanlig mening; den rör sig i en annan, högre sfär, som står i motsats till den sinnevärld, där Napoleon hade sin varelse och firade sina triumfer.”¹⁸ Även Werin konstaterar att ”Det Eviga” visar på ”viljestyrka och handlingskraft”, värden som står i kontrast till det sentimentalt elegiska.¹⁹

Ytterligare ett exempel på hur samtidens filosofiska och politiska diskussioner lämnar spår i tolkningsarbetet är författaren Malte Perssons recension av tidigare nämnda Raattamaas diktsamling *Kommunismen*. Här fungerar ”Det Eviga” som mönster för en av dikterna. I sin recension liknar Persson Tegnérns ”Det Eviga” vid ”ett tidigt försök att hantera vad som senare kallats ’vänsterns besvikelse’”. Den franska revolutionen hade svikit, urartat i diktatur, och lämnat fältet öppet för reaktionen.”²⁰ Persson fortsätter: ”Tegnérns svar var en programmatisk idealism: medan det onda härjar i världen får man i väntan på att folken ’stå upp till förvandling’ bevara det sanna, rätta och sköna inom sig och i dikten.”²¹

Blandningen av idealism och politik förenas i frågan om hur de värden förhandlas som präglar vår existens – moraliska, filosofiska och estetiska – så att de under de givna tids- och rumsliga förhållandena framstår som berättigade och obestridliga. Det sanna, det sköna och det rätta får varken liv eller giltighet förrän de binds till samtidens värdeförhandlingar. ”Det Eviga” kan därmed sägas upprätta

17 Nilsson (1964) s. 309.

18 Böök (1946) s. 144 f.

19 Werin (1974) s. 62 f.

20 Malte Persson, ”Den sorgsna revolutionären”, *Expressen* 22/8 2014.

21 Persson (2014).

en formel för värdeförhandling, öppen för den uttolkare – oavsett om det är en litteraturvetare, kritiker eller poet – som vill fylla den med sin tids frågor om värden, normer och tradition. Väl inmatade i formeln kan poesin sedan läsas som ett avtryck för dessa världens inverkan på tillvaron.

KONKRETISTISKA VÄRDEFÖRHANDLINGAR

1960-talets svenska poesi präglades av två dominanta strömningar: den konkretistiska och den politiskt engagerade. Begreppet ”konkret poesi” myntades först av Öyvind Fahlström i hans manifest för ”konkret poesi” från 1954. Språket betraktas och hanteras som ett material likställt med allt annat i tillvaron. Björn Håkanson beskriver i inledningen till antologin *Nya linjer* (1966) samtidens värdekritiska hållning gentemot språkets kommunikativa möjligheter: ”En rationell, relativistisk och sociologisk syn på språket har trängt ut den magiska och idealistiska. Med detta har följt en skepsis mot språket, en osäkerhet om dess möjligheter och en misstänksamhet mot dess makt”.²² I linje med den materialistiska tanken användes även icke-litterära språkliga uttryck som vanligtvis inte ansågs som poetiskt material. Den internationella konkretismen dominerades av en reduktionistisk hållning, men ”[i] Sverige var den konkreta poesin för det mesta dynamiskt expansiv, den raserade symboliska och syntaktiska ordningar för att ge plats åt mycket mer istället för mindre – handlingen offrades till förmån för händelserna, det poetiska subjektet byttes mot en kör av röster”, som Leif Nylén träffande beskriver det i *Den öppna konsten* (1998).²³

22 Björn Håkanson, ”Fyra strömningar”, i Erik Beckman, Björn Håkanson & Leif Nylén (red.), *Nya linjer: lyrik från 60-talet* (Stockholm 1966) s. 5–23 (här 7–8).

23 Leif Nylén, *Den öppna konsten: happenings, instrumental teater, konkret poesi och andra gränsöverskridningar i det svenska 60-talet* (Stockholm 1998) s. 95.

Poeten och kulturskribenten Björn Håkanson (f. 1937) stod mitt i detta högvatten och influerades som så många andra av både den konkreta och den politiska poesin. Håkanson debuterade 1962 med diktsamlingen *Rymd för ingenting*. Året efter kom diktsamlingen *Mot centrum*, med den tidstypiska och deskriptivt klargörande undertiteln "Debattpoesi".²⁴ Mer eklektiska är de mottoen, eller som Håkanson kallar dem, "stödpunkter", som inleder diktsamlingen. Diktrader och citat hämtas från Johan Henric Kellgren, Vladimir Majakovskij och Erik Lindegren i en blandning av tradition och samtid som kom att bli typisk för Håkansons omfattande författarskap. Diktsamlingens första dikt, "Det Eviga", både speglar och fördjupar denna dubbla ansats, men kommer också att fungera som ett slags ouvertyr, vars teman återkommer och varieras i diktsamlingen igenom.

Förutom titelns överensstämmelse med Tegnér's dikt gör Håkanson bruk av en väletablerad konkretistisk metod då rader ur Tegnér's "Det Eviga" okommenterat ställs sida vid sida med citat ur vardagslivets språkliga utsagor i ett collage.²⁵ I Håkansons "Det eviga" sammas reklamslogans ("Expressen – den har STING"), med titlar i tiden ("Existentialismen är en humanism"), ordspråk och idiomatiska uttryck ("Den som spar, han har", "Morgonstund har guld i mund") och populära böner ("Den Gud älskar, lyckan får"). Håkanson lyfter fram språkliga uttryck så välanvända att de framstår som tömda på mening. Meningsfulla blir de först i sammanhanget, som delar av det större collage. Det dokumentaristiska draget förlänar Håkansons "Det eviga" en tydlig tidsprägel. Jean-Paul Sartre och *Expressen* möter i dikten reklamslogans och annonstext ("Volvos värde varar"), propa-

24 Björn Håkanson, *Mot centrum: debattpoesi, lyrik och andra texter* (Stockholm 1963).

25 Jesper Olsson definierar collage som en oidentifierbar "kollision mellan två eller flera kontexter", se Jesper Olsson, *Alfabetets användning: konkret poesi och poetisk artefaktion i svenskt 1960-tal* (Stockholm 2005) s. 201. Se även Eva Lilja, *Den dubbla tungan: en studie i Sonja Åkessons poesi* (Göteborg 1991) s. 155–187.

gandistiska inslag ("Stor produktion av krigsmateriel möjliggör hög / levnadsstandard") och kristna värderingar ("Saliga äro de saktmodiga, ty de skola besitta jorden") med insprängda verser ur Tegnér's dikt ("Vad våldet må skapa är vanskligt och kort". "Det sanna är evigt", "Det rätta är evigt" och "Det sköna är evigt"). Konkretistens metod att samla in och poetiskt bearbeta redan befintligt språkligt material i ett collage synliggörs tydligt i Håkansons dikt.²⁶ Collagemetoden "passade 60-talet som hand i handske: från början av decenniet då jaget uppfattades som en projektionsyta för motsägelsefulla impulser till slutet då samhället sågs som ett slagfält för klassmotsättningar, från det kaleidoskopiska till det polariserande", skriver Leif Nylén.²⁷ Man kan även tala om ett poetiskt återbruk eller om en "repertoares-tetik" – som Beata Agrell har visat i *Romanen som forskningsresa* (1993) kan 1960-talets litteratur i hög grad förstås utifrån ett återbruk av modernismen, men nu som repertoar.²⁸ Håkansons collage kan med sitt "missbrukande återbruk av en redan existerande kulturell form" förstås som ett situationistisk *détournement*, en förskingring av betydelse, ett avledande av etablerad mening och därmed en värdeutjämning som förlämnar bibelord, reklamslogans och romantisk dikt ett lika stort – eller litet – värde.²⁹ 1960-talets poetiska och konstnärliga landskap kännetecknades främst av gränsöverskridningar mellan olika konstarter, media och rum, men också mellan estetiska hierarkier.³⁰ Håkansons blandning av annonstext med Tegnér's diktrader är ett typiskt prov på denna estetik. Håkansons "Det eviga" ger på så vis uttryck för en värdeförhandling av både ekonomisk, kulturell och ideologisk art.

26 Olsson (2005) s. 202.

27 Nyhlén (1998) s. 129.

28 Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa, forskningsresan som roman: om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Göteborg 1993) s. 153–258.

29 För en diskussion om den svenska konkretismens förhållande till *détournement*, se Olsson (2005) s. 203 ff.

30 Nyhlén (1998) s. 85.

Frågan om Tegnér's eviga värde likställs i Håkansons dikt med de estetiska och politiska värdekonflikter som präglar det tidiga 1960-talet. Håkansons sondering av det svenska samhället rymmer alltså inte enbart den direkta samtiden utan även en poetisk (och politisk) tradition som inte ter sig möjlig att friskriva sig från. Värdefrågan aktualiserades på nytt våren 1963 då *Dagens Nyheter* publicerade Håkansons debattartikel "Till trolöshetens lov".³¹ Artikeln blev startskottet på det som kom att kallas "Trolöshetsdebatten".³² Håkanson förespråkade en trolöshet gentemot gamla normer – vad människan behövde var en frigörelse från auktoritetstro och traditioner samt en medvetenhet som var öppen och trolös, i syfte att undvika en förhärskande ideologi.³³ Enligt Nylén sökte Håkanson efter "värdenormer för ett demokratiskt människoideal", en princip som han anses ha prövat i diktsamlingen *Mot centrum* genom att där gestalta en moralisk, psykologisk och estetisk relativism.³⁴ Samtidigt visar *Mot centrum* på en tydlig förankring i den litterära traditionen, inte minst genom återbruket av Tegnér's "Det Eviga".

Trots att "det eviga" – det vill säga det i Tegnér's dikt bestående, allmängiltiga och tidlösa värdet hos sanningen, rättvisan och konsten – hos Håkanson framställs som fragmentiserat och destabiliserat, ryms värdena i den tolkning av samtiden som Håkansons "Det eviga" presenterar. Det eviga kan därför förstås som en konstant förhandling av värden, medan värdenas valör skiftar med tiden.

På ett liknande vis berör även poeten Ulf Karl Olov Nilssons omtolkning av "Det Eviga" frågan om värden och värdering, och dess implikation i vardagslivet i form av normer.³⁵ Dikten skrevs på

31 Nylén (1998) s. 113.

32 Se Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria: bildning och vetenskap under tusen år. D. 2. 1809–2000* (Stockholm 2002) s. 324ff.

33 Nylén (1998) s. 113.

34 Nylén (1998) s. 113.

35 Ulf Karl Olov Nilsson, "Det eviga", *Dagens dikt*, Sveriges Radio, 2017-02-01, kl. 12:01. Citat ur dikten är hämtade ur det manus som Nilsson på förfrågan skickade till artikelförfattaren, 2017-10-18. Utskrift i författarens ägo.

uppdrag av Sveriges Radio inför 80-årsfirandet av radioprogrammet "Dagens dikt" den 1 februari 2017. Tegnér's dikt har en särskild relation till detta Sveriges Radios äldsta program – åttio år tidigare hade nämligen skådespelaren Gabriel Alw läst in Tegnér's dikt i sin ursprungliga form, en tradition som sedan har förts vidare genom nya uppspelningar varje nyårskväll. Så här ser några av Nilssons verser ut:

Det eviga livet.

Det eviga regnandet.

Det eviga ljusets kapell.

Det eviga gratisjobbandet.

Därför är jag trött på det eviga bengalbrännandet.

Det eviga näthatet.

Det eviga barnbarnsdilemmat.

Det är verkligen surt att vara den eviga tvåan.

[---]

Detta eviga packande. Jag har kommit på en sak: jag hatar att packa, men ännu mer hatar jag att packa upp!

[---]

Det finns sånt som verkligen kan ge en gråa hår och det är det eviga tjetet om att kvinnor ska förbli evigt unga.

Men det gäller också det eviga tjetet om Bob Dylan som Nobelprisvinnare.

[---]

Det eviga tjtat om majskrokar. Vi har valt att inte ge Vincent majskrokar eller smörgåsrån, något som verkar provocera massor av människor.

[---]

Nilssons arbetsmetod påminner om Håkansons värdeutjämmande materialinsamling och poetiska bearbetning. Men istället för att klippa och klistra ur tidningar och böcker har Nilsson använt sig av sökmotorer för att leta upp fraser som innehåller orden "det eviga".³⁶ En intressant effekt av denna mer okontrollerade och slumpmässiga insamling av material är att värdeegenskaperna i Tegnér's dikt har utsatts för en betydelseförskjutning redan *före* Nilssons poetiska bearbetning.³⁷ De eviga värdena har ett par decennier in i 2000-talet diskursivt ersatts av temporala bestämningar av vardagslivets handlingar: "Det eviga gratisjobbandet", "Detta eviga packande" och "Det eviga regnandet". Nilssons verser återknyter till Tegnér's fråga om värdenas beständighet över tid, men bryter ner evigheten till vardagslivets tidsperspektiv och meningslösa upprepning. Till skillnad från Håkansons vittfamnande ideologikritik kretsar Nilssons verser kring frågor som rör individuella erfarenheter av ett vardagslivs bekymmer. Det krympta tidsperspektivets monotona repetition symboliseras, såväl i Nilssons dikt som i det allmänna vardagsspråket, av ekorrhjulet:

Vad säger ni om livet? Det eviga ekorrhjulet, man arbetar, äter, sover,
är glad, ledsen, arbetar, sover, är glad, är ledsen.

36 Arbetsmetoden, "att medelst sökmotorer leta fraser med poetisk potential och sedan koka ned det hela ungefär som man reducerar en sås", beskrivs i ett mejl till författaren från Ulf Karl Olof Nilsson, 2017-10-18. Utskrift i författarens ägo.

37 Det slumpmässiga insamlandet av material var en viktig formprincip för 1960-talets konkretistiska poeter, se Nylén (1998) s. 129 f.

”Det eviga ekorrhjulet” tycks snurra så snabbt att tanken på eviga värden som sanning, rättvisa och skönhet elimineras ur värdediskursen. Nilssons ”Det eviga” ringar snarare in frågan om hur individen ska skapa en meningsfull tillvaro.

Att Nilssons dikt ligger närmare individens upplevelse av värdeförhandling kan tänkas bero på hans metod. Håkansons poetiska material förefaller hämtat ur dags- och kvällstidningar, annonser, välkända texter och ordstäv. Nilsson kommer med hjälp av internet närmare enskilda människors specifika utsagor, och kan med sin upprepande teknik framhålla de sociala, kulturella och politiska värdeförhandlingar som speglas genom individuella utsagor i chatt-rum, forum, bloggar och andra inlägg på internet. Frågan om hur man bemöter ”Det eviga tjetet om majs-krokar” kan te sig banal. Men den komiska effekt som Nilssons dikt skapar då sockersug placeras tillsammans med rader som ”Det eviga gratisjobbandet” ger också en bild av enskilda människors kamp mot sina egna kroppar och begär, liksom av arbetsmarknad, normer och förväntningar på individen i samhället. En rad som ”Barfota på Klong Dao-stranden lovade de varandra evig kärlek. Medan solen sakta gick ner i havet” säger en hel del om 2010-talets nygamla krav på lycka, på samma vis som raderna nedan belyser en individuell erfarenhet av frustration (och möjligtvis besvikelse) över jakten på kärlek:

Snackar lite med en kille som jag var lite småkåt på för nån månad sen. Men det har ändrats snabbt pga hans samma eviga eviga samtalsämne om hur mysigt det skulle vara att mysa. Kom och mys. Ligger du i sängen? Åh vad mysigt!

De röster som talar i Nilssons ”Det eviga” griper inte på samma sätt som Håkansons dikt in i den aktuella samhällsdebatten. Det innebär dock inte att den saknar samhällskritiska inslag. Sammanstötningen mellan två olika kontexter i ett diktcollage kan enligt Olsson åstadkomma förfrämligande drag med politisk potential.³⁸ Då Håkans-

38 Olsson (2005) s. 205.

sons dikt belyste och kritiserade en framväxande massmedial diskurs i maskopi med den rådande ideologin kan Nilssons dikt sägas utöva en kritik av densamma, men i ny medial form. Att Nilssons "Det eviga" ligger närmare enskilda utsagor och personliga bekymmer och funderingar har sin grund i mediets struktur och den upplösning av privat och offentligt som mediet möjliggör. Jakten på evig kärlek och fasta jobb skymmer endast tillfälligt en värderelativism präglad av repetitiv meningslöshet. Nilssons dikt blottar genom sitt återbruk av "Det Eviga" individens upplevda oförmåga att skapa verklig förändring.

MILITARISM OCH NATIONALISM

Liksom Nilssons "Det eviga" gestaltar Werner Aspenströms dikt "Tennsoldaten bestiger trähästen", ur diktsamlingen *Snölegend* (1949), en tid präglad av teknologisk determinism och tilltro till människans och civilisationens ständiga progression.³⁹ Människan är gud och har skapat sig leksaker med militära förtecken; den uppstoppade örnen som ryttnar över (slag)fältet påminner om det nationalsocialistiska tyska stadsvapnets örnen men anknyter även till det napoleonska konsulatets emblem som återfinns i Tegnér's "Det Eviga". Läst tillsammans med de två sista radernas uppmaning för den uppstoppade örnen även tankarna till flygvapen:

Tennsoldaten bestiger trähästen
och rider bort under kyrkohällen.
Den uppstoppade örnen svävar
med våldiga vingslag över fältet.
Det rätta är evigt. Medborgare,
jag repeterar, medborgare.

39 Werner Aspenström, *Samlade dikter 1943–1997* (Stockholm 2014).

Må städer och byar brinna.
Må städer och byar brinna.⁴⁰

Horace Engdahl påminner i *Det eviga som traditionsbrott* (2006) om Tegnér's "Det Eviga" som "ett medborgerligt upprop som kallar var och en att med sin tanke och sin gärning bevisa de eviga idealens oförstörbarhet", något som även Aspenströms ironiska rader "Det rätta är evigt. Medborgare, / jag repeterar, medborgare" tydligt lägger i dagen.⁴¹ Diktens ironiska tilltal kritiserar och banaliserar dikternas medborgerliga upprop genom leksakssymboliken och referensen till Tegners dikt. Militarismen och nationalismen har med andra världskriget och dess efterspel visat sig villiga att offra mänskligheten på de eviga värdenas altare, som Håkan Attius framhåller i sin analys av Aspenströms dikt.⁴² I stark kontrast till 1940-talets våldsamma historia står leksakerna i dikten. Algulin konstaterar att diktarrollen skiftar i *Snölegend* – från en romantisk orfisk-profetisk position med visionära och varnande uppgifter till en reducerad och demaskerad "bild av diktarens belägenhet i verkligheten", även om det bör nämnas att han i sin analys lägger störst vikt vid den snösymbolik som inte rör just "Tennsoldaten bestiger trähästen".⁴³ Den orfiska diktaren må ha reträtterat från sin upphöjda position, men den som håller i megafonen i "Tennsoldaten bestiger trähästen" har fortsatt örnens perspektiv. Därför är diktarens belägenhet i det sena 1940-talets verklighet måhända diktens egentliga ironi: den poetiska och nationalistiska tradition som banat väg för våldet är också ursprunget till den nya poetrollen.

40 Aspenström (2014) s. 160.

41 Horace Engdahl, "Det eviga som traditionsbrott", i Bengt Olle Bengtsson & Johan Stenström *Det eviga som traditionsbrott* (Lund 2006) s. 9–13 (här 10).

42 Håkan Attius, *Eстетik och moral. En studie i den unge Werner Aspenströms författarskap* (Stockholm 1982) s. 155.

43 Ingemar Algulin, *Den orfiska reträtten. Studier i svensk 40-talslyrik och dess litterära bakgrund* (Stockholm 1977) s. 362.

Även Håkansons collage "Det eviga" tar fasta på Tegnér's dikt som en appell riktad till den förnuftiga medborgaren, om än med andra ideologiska utgångspunkter. Engdahl menar att det eviga kan "inträda i tiden genom att bemäktiga sig människors sinnen", och då få "en chockartad, omstörtande verkan".⁴⁴ Då Tegnér med "Det Eviga" kan sägas presentera sin hållning till europeisk storpolitik i det tidiga 1800-talet förhåller sig Håkansons dikt till Vietnamkriget och kalla krigets ideologiska maktkamp. Aspenströms dikt måste starkt ha påverkats av samma maktkamp liksom av det närliggande andra världskriget.

Den historiska och politiska kontexten är på en gång mycket specifik och samtidigt tidlös – dess kärna är den civila människans relation till militarism och våld, och reaktionerna därpå är nära förbundna med det litterära nationalarvet i allmänhet och mot auktoriteter i synnerhet.

Även i Håkansons *Mot centrum* riktas den kritiska udden mot militarism. Första dikten i sviten "Från svensk horisont" lånar sin titel från Tegnér's berömda rad "Vad våldet må skapa..." och behandlar medialiseringen av den tyska nationalsocialismens förintelse av judar:

På en bild ligger människoben i en stor hög
Belsen heter det
Jag tar med fingret på sidan, sticker in det
under högen för att få bort den
Det visar sig då att det bara är en bild
Högen ligger kvar
Det är inte verklighet, säger jag
Det var inte verklighet
Därefter vänder jag på sidan⁴⁵

44 Engdahl (2006) s. 10.

45 Håkanson (1963) s. 15.

Liksom i dikten "Tel Aviv, lördag" som uppställd i tidningsspaltens form rapporterar om en israelisk generals självmord korsas medias återgivning av omvärldens händelser med militära tecken ur samtiden. Flera andra dikter i *Mot centrum* handlar om nyhetsförmedling och liksom i Göran Sonnevis "Kriget i Vietnam" (1965) om hur nyheter från omvärlden når det trygga svenska folkhemmet. I Håkansons dikter kombineras en kritik av folkhemmets slutenhet mot omvärlden med en kritik mot en internationell militarism – och det är i avslutning till en kritisk diskurs mot styrka, nationalism och militarism som Tegnér's dikt får en funktion av relä mellan dåtid och samtid.

UPPROR MOT EN POETISK LANDSFADER

I Håkansons, Nilssons och Aspenströms dikter mäts samtiden mot de värden som "Det Eviga" ställer upp. Det finns dock ytterligare en aspekt som aktualiseras av denna värdemätare, den litterära traditionen och arvet efter dess fanbärare. Jesper Olsson lyfter fram den konkretistiske poeten Åke Hodells symboliska fadermord av en annan nationalskald, Verner von Heidenstam, som ett exempel på ett situationistisk *détournement*.⁴⁶ Hodells *Verner von Heidenstam. Nya dikter* från 1967 består av en sönderskuren och av bläck nedfläckad kopia av Verner von Heidenstams diktsamling *Nya dikter* från 1915.⁴⁷ Bakgrunden till Hodells utbrott av poetisk förstörelse och kreativ kraft är, i likhet med Håkansons fall, en poesins sammankoppling med en militarisering av samhället. Hodell skildrar i *Maratonpoeten* (1981) hur han redan från tidig ålder tvingats läsa, lära in och skandera Heidenstam dikt "Sverige".⁴⁸ Beskrivningen i *Maratonpoeten* är överlastad med militära metaforer: högläsningen i skolan liknas vid en "exercis", studenten som briljerade i ämnet, sedermera

46 Olsson (2005) s. 203.

47 Åke Hodell, *Verner von Heidenstam, Nya dikter* (Stockholm 1967).

48 Åke Hodell, *Maratonpoeten*, (Stockholm 1981) s. 8.

Sveriges arméchef, ”hade uppfunnit en ordkulspruta”, Hodell övar på ”Sverige” genom att eftersträva att bli till en ”ordbomb”.⁴⁹ Ett par år senare, under militärtjänstgöringen bevittnar Hodell hur ”Sverige” har förvandlats till beredskapsdikt. Ytterligare en tid senare framför Hodell *General Bussig* (1963) på Kårhusets scen.⁵⁰ En grupp studenter går till attack genom att kasta ruttna ägg och tomater på honom och därefter stämma upp i ”Sverige”. Efter denna händelse får Hodell ett sammanbrott (som liknas vid slaget vid Poltava).⁵¹ Hodell tar fram sin kopia av *Nya dikter*, massakrerar den och håller därefter bläck i hålen. Värt att notera är att det exemplar som oskadliggörs är Hodells egen faders exemplar.

Hodell beskriver i *Maratonpoeten* hur ”Sverige” ska inkorporeras i honom, bli ett med hans kropp och identitet. Den militaristiska inramningen av berättelsen i *Maratonpoeten* fungerar som en allegorisk ram för den rättning i ledet som Hodell erfar i relation till nationen (”Sverige”) och till det poetiska arvet (Heidenstam). Att det är faderns kopia som slutligen slaktas är att betrakta som en sedelärande berättelse om vad som sker då begäret förtrycks i alla kanaler – att de bläckfärgade dikterna visuellt påminner om krigsscener och erotiska figurer är ett tydligt uttryck för detta. Bläckplumparna för även tankarna till psykiatern Hermann Rorschachs tester. Men dikt-bilderna är i första hand en uppgörelse med det paternalistiska och auktoritära undervisningsväsendet som förmedlar nationalarvet och fostrar medborgaren, liksom en soldat, i lydnad, acceptans och uthållighet.

Enligt Olsson smutsar Hodells svarta tuschfläckar över Heidenstams dikt ner nationalskaldens idealism.⁵² När Hodell skändar nationalarvet är det uppenbart att han inte åsytar att varken ignorera eller utplåna det. Tvärtom måste det finnas kvar som en fond mot vilken det nya avtecknar sig: liksom i Håkansons appropriering av

49 Hodell (1981) s. 8.

50 Hodell (1981) s. 13.

51 Hodell (1981) s. 12.

52 Olsson (2005) s. 203.

Tegnér's dikt stiger en ny värld fram ur ruinernas aska genom collagets estetik. Kritiken mot nationalpoeten blir en kritik av nationalismen.

En poet som konsekvent har ägnat sin poetiska verksamhet åt den här typen av frågor är Lars Mikael Raattamaa. Han poesi förknippas ofta med begreppet *sprawl* – ett uttryck som ursprungligen härstammar från arkitekturens begreppsapparat och syftar till att med Sigríd Nurbos ord beskriva ”den process av stadsutglesning som sker då en stads infrastruktur, arbetsmarknad och samhällsservice sprider sig allt mer”.⁵³

Sprawl är inte motsatsen till urbanisering, eftersom människorna inte flyr staden och bosätter sig på landsbygden. I stället handlar *sprawl* om hur invånare successivt förflyttar sig bort från stadskärnan och får staden att växa utåt, sprida sig. Följden av denna spridning blir att urcentrum allt mer mister sin attraktionskraft och att det i stället uppkommer ett flertal nya centra.⁵⁴

Raattamaa har i ett flertal diktsamlingar och essäer sammanfört *sprawl* med L=A=N=G=U=A=G=E-skolans poetik.⁵⁵ I den konceptuella diktsamlingen *Kommunismen* (2014) förenas än en gång dessa två idékomplex, men kolliderar här explicit med dikter tillägnade de människor som kämpat för kommunismens sak. Diktsamlingens omslag är vitt och pryds av en röd stjärna. Under svittiteln ”regler” finns en version av Tegnér's ”Det Eviga” med titeln ”Iida Aalle-Teljo”, efter den finska politikern med samma namn.⁵⁶ Aalle-Teljo (1875–1955) grundade Finlands socialdemokratiska partis kvinnoförbund. Hon var även partiets första kvinnliga partistyrelseledamot. Diktens titel är dock mycket löst förbunden med dess innehåll, endast färgerne rött och vitt i fjärde strofen kan sägas korrespondera med uppdel-

53 Sigríd Nurbo, *Sprawl* (Stockholm 2008) s. 33.

54 Nurbo (2008) s. 33.

55 Nurbo (2008) s. 31.

56 Lars Mikael Raattamaa, *Kommunismen: Sprawl 8* (Stockholm 2014) s. 319–321.

ningen i röda och vita under finska inbördeskriget 1918 (men kunde lika väl associeras med de röda och vita arméerna i ryska inbördeskriget (1917–1922):

Så tyst bredvid lagret i yrande is
Därinne är livet en sedel.
På dörren i gruslagerstängslet: ett pris
är skrivet med rött rostskyddsmedel
Det sagda är blodigt; det jämlika vitt;
det spridda är vägen långt bort ifrån mitt.⁵⁷

Varför tjänar just Tegnér's dikt som mönster för Raattamaas tolkning? En anledning är säkerligen diktens karaktär av medborgerligt upprop som i Raattamaas dikt tar sig uttryck i en kritik av samhällets organisering. Än mer sannolikt är att Raattamaa aktivt återbrukar Tegnér's tanke om de värdeskapande instanser som förstärker nationen. När Raattamaa griper sig an Tegnér's "Mjältsjukan" i diktsamlingen *Svensk dikt* (2006) – där den svenska litterära kanon behandlas som en *ready made* – löper ett liknande spår av kritik mot nationalarvet som en röd tråd genom dikterna. I Raattamaas version av "Mjältsjukan" har titeln förvandlats till "Mjan". Dikten är strukturerad utifrån principen att första och sista ordet i Tegnér's verser bildar nya verser om två ord. Raattamaas tappning kan därför förstås som ett försök att skingra, decentralisera eller sprawla den svenska litterära traditionen.

Följer man den utgångspunkten kan man diskutera Raattamaas biografiska bakgrunds påverkan. Uppvuxen i Tornedalen har han sannolikt vid mötet mellan meänkieli och svenskan erfarit att språket, trots sin idag starka ställning som officiellt minoritetsspråk, står i en kolonial maktrelation till svenskan, det svenska nationalarvet och till svensk dikt. Följande rader kan förstås som ett vittnesmål därom:

57 Raattamaa (2014) s. 320.

Av blygsel bland skärmar och dukade bord,
allt våld som finns inuti språket;
du kan inte fly till ett tryggare ord
som ber dig stå utanför bråket.⁵⁸

Håkanssons dikt verkar tvärtom mena att nationella värden är något som skapas just genom språkliga utsagor (till exempel i mass-media), en i grunden performativ språksyn där själva upprepningen i slutänden producerar utsagor av propagandistisk typ. Håkansons uppmaning i titeln *Mot centrum* är tvetydig i relation till det poetiska språket. Anser han, i likhet med Raattamaa, att uppgiften är att upplösa det centrum som nationalism och nationalskalder tillsammans bildar? Eller avser han, i linje med trolöshetsdebattens centrala ståndpunkter, ett så kallat medborgerligt upprop för att kritiskt närma sig samtidens problem utifrån en moralisk, psykologisk och estetisk relativism?

Håkansons dikt "Det sköna är evigt" kan förstås i linje med ett sådant upprop. Där står: "Vi måste tro på en demokratisk konst, en konst för / folket! Konsten som offentlig bordell!" [---] "Det gäller bara att hitta den mediala, centrala, / genomsnittliga, delfiska måttstocken. / Jag föreslår folkomröstning".⁵⁹ Men Håkansons poetik fortsätter ta omvägar över Tegnér's dikt. I dikten "Ord på vägen" från sviten "Värdepunkter" formuleras en poetik kopplad till Tegnér's värdediskussion: "Det är lätt att göra konst av det tidlösa. Det tidlösa är ju konst. Skriv 'evighet' så har du ett poem". Under rubriken "POETIK" skriver Håkanson:

Dikten skall umgås med evigheten.
Misslyckas detta – är det konstens fel.
Lyckas detta – är det livets förtjänst.
Detta sagt i förbigående. Av en som skall dö.⁶⁰

58 Raattamaa (2014) s. 320.

59 Håkanson (1963) s. 67 f.

60 Håkanson (1963) s. 72.

Dikten fortsätter med att konstatera att det inte finns någon "genväg till gemenskap".⁶¹ De människor som hyser mycket starka övertygelser måste frigöra sig från sin respektive ideologi – det gäller idealister, platonister och mystiker i lika hög grad som imbecilla och egoister. "Därefter kan livet börja, samlivet."⁶² Att mäta tillvaron mot evigheten är att handla i något som nästan kan betraktas som ond tro. Håkanson fortsätter: "Evigheten är en tillfällighet, en tillfällighet och ingenting / annat än en tillfällighet. Kära goda fina älskade människor, / tro mig: du underskattar dig själv."⁶³ Dikten avslutas med raden: "Sluta tala om värdeskala. Det finns värdepunkter".⁶⁴

AVSLUTNING

I "Det Eviga" undersöker Tegnér samtidens värdediskussion genom att reflektera över deras tid- och kontextbundenhet – och evigheten är den yttersta måttstock mot vilken han prövar dem. I Håkansons diktsamling *Mot centrum* tar den ekonomiska, kulturella och ideologiska värdeförhandlingen sin utgångspunkt i samtiden, men bryter det som med Håkansons ord kallas för "värdepunkter" mot Tegnérns dikt. För en konkretistisk poet som Håkanson förlänar därför "Det Eviga" nuet värde via traditionen och historien. Nilssons återbruk av språkliga utsagor i sociala media återknyter liksom Håkansons anonstexter, ordstäv och boktitlar till Tegnérns fråga om värdenas beständighet över tid, men uppnår en helt annan effekt genom att visa på samtidens brist på förankring i historia och tradition. Diktens individuella utsagor befinner sig i ett evigt upprepat nu, där det subjektiva uttrycket drunknar i uttalandenas klichéartade allmängiltighet.

61 Håkanson (1963) s. 73.

62 Håkanson (1963) s. 73.

63 Håkanson (1963) s. 73.

64 Håkanson (1963) s. 73.

Nilssons dikt saknar emellertid de krigiska och pacifistiska inslag som finns i både Håkansons, Aspenströms och Tegnér's respektive dikter. Kritiken mot auktoriteter, av militärt, nationellt eller litterärt slag, förbinder dem med Raattamaas decentraliserade poesi och Aspenströms medborgerliga upprop. Tegnér's poesi fyller delvis samma funktion som Heidenstams för Hodell, men den avgörande skillnaden att Hodell eftersträvar en upplösning av Heidenstams dikt. Raattamaa, Nilsson, Håkanson och Aspenström bryter inte ner "Det Evigas" grundläggande struktur, de utgår från den som en formel i vilken samtidens "värdepunkter" matas in. Effekten blir en diktning som förbinder den litterära traditionen med nuet. Tegnér's "Det Eviga" kan därför med utgångspunkt i Nilsson, Aspenströms och Håkansons omarbetningar betraktas som ett relä mellan dåtid och samtid.

Poeternas bruk av Tegnér kan förstås som konkreta exempel på hur förnyelse och förändring av poesin uppstår. Deras dikter utgår från den poetiska traditionen – från deras anfäder – men sammanförs med den samtid de verkar inom, deras egna temperament och idéer om poesi. Genom att omarbета, kritisera och, på sitt eget vis även hedra "Det Eviga" har de i sina versioner lagt till den komponent som saknas för att göra den aktuell i sin tid. Även föreliggande text kan därmed sägas bidra till den processen.

